

Prof. dr. sc. Nina Kudiš, s Odsjeka za povijest u

Rođenje Kristovo u europskom slikarstvu

Mirjana GRCE

Veliku temu prikaza Kristovog rođenja u slikarstvu u vrijeme renesanse i baroka, u ovom nam prilogu približava dr. sc. Nina Kudiš, redovita profesorica u trajnom zvanju na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, gdje je predstojnica Katedre za umjetnost ranog novog vijeka i voditeljica više kolegija. Prof. dr. sc. Kudiš također je voditeljica i suradnica na više domaćih i inozemnih znanstvenih projekata, no spomenimo samo dva njezina recentna projekta: netom završen *ET TIBI DABO: Naručitelji i donatori umjetnika u Istri, Hrvatskom primorju i sjevernoj Dalmaciji od 1300. do 1800.*, koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost te projekt *Barokna Rijeka* koji je u punom zamahu, a financira ga Sveučilište u Rijeci.

– Predmet interesa povijesti umjetnosti je proučavanje vizualnog, te se ova struka, odnosno znanstvena disciplina bavi identificiranjem, klasificiranjem, opisivanjem, vrednovanjem, tumačenjem i razumijevanjem takve umjetničke proizvodnje te njezinim povijesnim razvojem. Strogo uzevši, pitanja što je tema pojedinog djela ili što prikazani predmeti, bića ili pojave simboliziraju, iako važna za interpretaciju, dataciju ili geografsko smještanje rada, nisu

predmet znanstvenog istraživanja povjesničara umjetnosti. Time se bave ikonografija i semiotika, od kojih ovu drugu definiramo kao znanost o znakovima i simbolima. No, sasvim je sigurno da prepoznavanje teme pojedinog umjetničkog djela, njezine simbolike, poznavanje stadija njezina razvoja, specifičnih karakteristika koje ukazuju na vrijeme i mjesto nastanka djela, povjesničaru umjetnosti mogu biti od velike pomoći pri stilskoj analizi djela, kontekstualizaciji njegova nastanka, štoviše – pri određivanju mogućeg autora.

Poklonstvo kraljeva i Poklonstvo pastira

Navedeno vrijedi kako za manje poznate, neuobičajene ili rarietne teme, tako za one najvažnije, vrlo česte i svima poznate poput Rođenja Kristova. Riječ je ovdje o motivu koji se javlja već u drugom ili trećem stoljeću poslije Krista, a njegove dvije prvotne varijante temelje se na tekstovima iz Evanđelja po Mateju i Evanđelja po Luki. Matej (Mt 2,1-11) navodi da se Isus rodio u Betlehemu, u vrijeme kralja Heroda te da su mu se s istoka došli pokloniti magi, slijedeći zvijezdu što se ukazala na nebu. Kada su u jednoj kući pronašli Mariju i Dijete, obdARILI su ga zlatom, tamjanom i smirnom. Iz ovog se opisa razvio motiv koji danas poznajemo kao Poklonstvo kraljeva. Luka (Lk 2, 6-16) pak pripovijeda kako je Josip poveo Mariju u Betlehem zbog popisa pučanstva. Budući da za njih

U prikazu Rođenja Kristova, bilo kao Poklonstva kraljeva ili Poklonstva pastira, okušali su se mnogi slavni talijanski slikari prije i poslije Correggia, poput Giotta, Gentilea da Fabriana, Piera della Francesce, Caravaggia, ali i Domenichina, Pietra da Cortone te Guida Renija. Baš ovaj posljednji je za nas vrlo zanimljiv jer se u zbirci danas dominikanskog, a nekad augustinskog samostana sv. Jeronima u Rijeci čuva prikaz Poklonstva pastira nastao po istoimenom Renijevu djelu koje se čuva u Državnom muzeju likovne umjetnosti A. S. Puškina u Moskvi

Antonio Allegri zvan Correggio, Poklonstvo pastira ili La notte, Gemäldegalerie, Dresden

Umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci

“**Motivi Poklonstva kraljeva i Poklonstva pastira međusobno se ne isključuju te se ponekad javljaju u istom slikanom ciklusu ili pak mogu biti stopljeni u jednu scenu**

prof. dr. sc. Nina Kudiš

nije bilo mjesta u gostionici, Marija se porodila u štali, povila Dijete i položila ga u jaslje. O ovom je čudesnom događaju, rođenju Spasitelja, pastire obavijestio anđeo, te su se oni pošli pokloniti Djetetu u jaslama. Iz ovog se novozavjetnog pasusa razvio motiv Poklonstva pastira. Osim evanđelja, kao pisani predložak za ikonografski motiv Rođenja Kristova poslužila su i apokrifna evanđelja te, od 13. stoljeća nadalje, djelo uglednog dominikanca i genoveškog biskupa Jacopa da Varagine (Casanova, 1228. – Genova, 1298.) – *Legenda aurea*. Riječ je o zbirci pripovijesti koje tumače najvažnije blagdane vezane uz Mariju i Krista, a tu su i pripovijesti o našašću svetog križa te o životima svetaca.

*** Mogu li se izdvojiti neke posebnosti motiva Poklonstva kraljeva i Poklonstva pastira?**

– Zanimljivo je da se motivi Poklonstva kraljeva i Poklonstva pastira međusobno ne isključuju te se ponekad javljaju u istom slikanom ciklusu ili pak mogu biti stopljeni u jednu scenu. Poklonstvo pastira uvijek uključuje i prikaze vola i magarca, koji tijekom srednjeg vijeka predstavljaju neznabošce, odnosno Židove. Branko Fučić u natuknici u *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, izuzetno vrijednoj, iako relativno davno objavljenoj knjizi, razlikuje četiri osnovna tipa ovog prikaza, a to je starokršćanski, bizantski, bizantski u zapadnoj preradbi i zapadni tip. Za nas je, dakako, najzanimljiviji ovaj posljednji koji se razvija u drugoj polovici 14. stoljeća. Bogorodica je ovdje obično prikazana kako ponizno kleći sklopljenih ili prekrštenih ruku i klanja se Djetetu. Ovaj se čin naziva *adoracija*, a vezan je uz Kristovu božansku prirodu. Na oblikovanje ovog ikonografskog motiva, posebno kod sjevernjačkih majstora, utjecala je vizija sv. Brigite Švedske koja pripovijeda da je po porodu Djeteta bilo položeno na zemlju, sjajeci nebeskim svjetlom, dok mu se Marija i Josip klanjaju. Prikaz Marije koja kleći uz svoje tek rođeno dijete, k tome, svjedoči o čudu njezina bezbolna poroda.

Majstori s Apeninskog poluotoka

Majstori s Apeninskog poluotoka najčešće prikazuju malenog Isusa kako leži položen u jaslje ili na slamu, a uz njegovu majku, klanjaju mu se anđeli, pastiri i sv. Josip koji većinom sjedi ili se oslanja na štapić. S vremenom, ovaj prizor počeo dobivati širu publiku: svece, vjernike, nerijetko odjevene u odjeću suvremenog nastanka djela i, na koncu, ali ne najmanje

važno – naručitelje djela. Od 15. stoljeća nadalje, prizor je sve češće obogaćen ljupkim narativnim detaljima, poput sv. Josipa koji priprema večeru. Da bi se potaknulo suosjećanje sa Svetom Obitelji i njezinim siromaštvom, scena je često smještena u nepristupačnom brdovitom pejzažu, u ruševini ili pod nadstrešnicom štale. Ponekad su prisutni i anđeli koji pjevaju u koru.

*** Kako se temi Isusovog rođenja u slikarstvu pristupalo nakon Tridentskog sabora (1545. – 1563.), odnosno je li taj crkveni koncil možda utjecao na tu temu?**

– Tijekom 17. stoljeća, kako ističe Émile Mâle, jedan od najvećih poznavatelja poslijetridentske ikonografije, Dijete se prikazuje zamotano u pelene, položeno u košaru napunjenu sijenom. Majka se naginje nad njega, ali ruke joj više nisu sklopljene u molitvi, već ona odmata svojeg sina kako bi ga pokazala zadivljenim pastirima, dok se sv. Josip povlači u sjenu, ponekad u pratnji vola i magarca. Ovdje više nije riječ o Svetoj Obitelji koja je tužna i odbačena, već o trenutku kada ljudski rod po prvi put prepoznaje Sina Božjega koji noćni prizor obasjava nadnaravnom svjetlošću. Tu se sada uz pastire natiskuju radoznala i očarana djeca, pas, mladić koji nosi janje na ramenima te kerubini i anđeli koji se spuštaju s neba dodajući čitavom prizoru nadnaravnu notu.

Correggiovina slika *La notte*

Mâle ističe da je izuzetno važan uzor za ovakav razvoj ikonografskog motiva Rođenja Kristova bila slika Emilijanca Antonia Allegrija zvanog Correggio (Correggio, 1489. – 1534.) koja predstavlja *Poklonstvo pastira*, no poznatija je kao *La notte* – Noć. Riječ je o djelu naslikanom uljem na drvu (256 x 188 cm) koje je nastalo oko 1525. – 1530. godine, a danas se čuva u drezdenskoj Gemäldegalerie. Izvorno je bilo načinjeno za kapelu obitelji Pratoneri u crkvi San Prospero u Reggio Emiliji te je postalo jedno od najslavnijih Correggiovih ostvarenja.

Pokrenuti likovi

Sliku su imitirali brojni majstori koji su putovali u Reggio samo kako bi je mogli dobro razgledati, a divili su joj se i utjecajni pisci poput Giorgia Vasarija i Giovanni Paola Lomazza. No, njezina je slava privukla i pažnju vojvode Francesca I. d'Este koji ju je 1640. godine, kao i još neke važne umjetnine iz emilijanskih crkava, jednostavno oteo i pribrojio svojoj privatnoj zbirci. Correggiovina fama slikara

Nina Kudiš

Giuseppe Diamantini, Poklonstvo kraljeva, San Moise, Venecija

nastavak na str. 10.

nastavak sa str. 9.

noćnih prizora temelji se baš na ovom djelu koje je tek tijekom druge polovine 17. stoljeća bilo pretočeno u bakropis i time steklo iznimnu popularnost diljem Europe.

Dramatični *chiaroscuro*, stilizirani i pokrenuti likovi naglašene patetike, njihova ljupkost i ekstatičnost, naglašeno korištenje *sfumata* i suptilne, ali istovremeno raskošne palete boja, stvorili su glas o Correggiju kao baroknom slikaru djelatnom stotinu godina prije pojave ovog stila.

No, stvar je sasvim obrnuta: Correggiova su djela izuzetno snažno utjecala na opuse njegovih slavnih sunarodnjaka, braće Annibalea (Bologna, 1560. – Rim, 1609.) i Agostina (Bologna, 1557. – Parma, 1602.) Carraccija koji se, uz Caravaggia, smatraju tvorcima baroknog slikarstva.

Prije i poslije Correggia

U prikazu Rođenja Kristova, bilo kao Poklonstva kraljeva ili Poklonstva pastira, okušali su se, međutim, mnogi slavni talijanski slikari prije i poslije Correggia, poput Giotta (Colle di Vespignano, 1267. – Firenca, 1337.), Gentilea da Fabriana (Fabriano, 1360. – 1370. – Firenca, prije 1428.), Piera della Francesca (Borgo San Sepolcro, 1406. ili 1412. – 1492.), Caravaggia (Milano, 1571. – Porto ercole, 1610.), ali i Domenichina (Bologna, 1581. – Napulj, 1641.), Pietra da Cortone (Cortona, 1596. – Rim, 1669.) te Guida Renija (Bologna, 1575. – 1642.). Baš ovaj posljednji je za nas vrlo zanimljiv jer se u zbirci danas dominikanskog, a

Guido Reni, Poklonstvo pastira, Muzej Puškin, Moskva

nekad augustinskog samostana sv. Jeronima u Rijeci čuva prikaz Poklonstva pastira nastao po istoimenom Renijevu djelu koji se čuva u Državnom muzeju likovne umjetnosti A. S. Puškina u Moskvi. Bogorodica kleči sklopljenih ruku i promatra Dijete u kolijevci. Lijevo je prikazan sv. Josip koji se oslanja na štap, svoj uobičajeni atribut, a desno grupa od četiri pastira različite životne dobi, koji se klanjaju novorođenom Djetetu. Iznad prikaza lebde dva anđela i u rukama drže traku s djelomično vidljivim natpisom *GLORIA IN EXCELSIS DEO*. Renijevo je djelo postalo slavno brzo nakon nastanka, odnosno nakon 1639. godine, te je do danas utvrđeno postojanje barem sedam suvremenih kopija. Ne zna se za koga je izvorno bilo naslikano, no već se u 17. stoljeću nalazilo

u Francuskoj. Iz zbirke M. De la Vriller u Parizu, Renijevo je slika prešla u zbirku Lorda Walpolea. Od tuda je 1779. bila otkupljena za Hermitage, a u Muzeju Puškin se nalazi od 1928. godine. No, autor riječke slike zasigurno nije bio upoznat s Renijevim originalom, a vjerojatno niti njegovim slavnim kopijama. On je svoje platno oblikovao prema prilično popularnom grafičkom listu (42,8 x 40,1 cm) koji je izradio Francois de Poilly (Abbeville, 1623. – Paris, 1693.) u razdoblju između 1655. i 1693. godine. Tome u prilog govori i činjenica da riječka kopija ima zrcalno okrenute strane u odnosu na Renijev original. Riječko Poklonstvo pastira je relativno kvalitetno djelo koje se može pripisati nekom majstoru aktivnom na području sjeveroistočne Italije krajem 17. ili početkom 18. stoljeća.

U riječkim crkvama

* Ima li pored Poklonstva pastira u riječkom samostanu sv. Jeronima, u riječkim crkvama još slikarskih ostvarenja koja se bave tom temom?

– U riječkoj katedrali sv. Vida, u zbirci umjetnina izloženoj na galeriji nekadašnje isusovačke crkve, čuva se jedno Poklonstvo pastira relativno skromnih dimenzija (84 x 64 cm) koje je restaurirano prije točno trideset godina. Riječ je ovdje o slici koja odaje majstora nevelikog talenta koji se obrazovao u srednjoeuropskoj tenebrističkoj tradiciji na prijelomu 17. i 18. stoljeća. Crkve u Rijeci i okolici čuvaju veći broj djela ovog dojučer anonimnog slikara, a kojeg danas možemo ne samo imenovati, već znamo i puno podataka o njegovu životu. Njegovo je ime Ivan Krstitelj, odnosno Giovanni Battista Fayenz, a rođen je na području Kranjske, u gradiću Višnja Gora 1690. godine, u obitelji slikara sjevernotalijanskog podrijetla. Stekavši slikarsko obrazovanje u domovini, ili čak možda u rodnom gradu, on je vrlo mlad, najvjerojatnije trbuhom za kruhom, došao u Rijeku gdje se oženio kćerkom nama vrlo dobro poznatog drvorezbara Mihovila Zierera (? – Grobnik, 1739.), Marijanom. Umro je 1768. godine u svojoj kući u Rijeci, a pokopan je u Zbornoj crkvi Uznesenja Marijina. Fayenz nije bio veliki slikar, no čini se da je tijekom druge četvrtine i sredine 18. stoljeća bio na čelu jedine slikarske

Nepoznati autor po Guidu Reniju, Poklonstvo pastira, augustinski (danas dominikanski) samostan sv. Jeronima, Rijeka

Correggiova su djela izuzetno snažno utjecala na opuse njegovih slavnih sunarodnjaka, braće Annibalea (Bologna, 1560. – Rim, 1609.) i Agostina (Bologna, 1557. – Parma, 1602.) Carraccija koji se, uz Caravaggia, smatraju tvorcima baroknog slikarstva

radionice djelatne u Rijeci.

U sakristiji riječke Zborne crkve Uznesenja Marijina nalazi se oltarna palača koja se vrlo vjerojatno izvorno nalazila na nekom oltaru jedne od srušenih gradskih crkava ili kapela. Ona prikazuje sv. Andriju Avellina, teatinskog sveca koji je preminuo od moždanog udara u visokoj starosti, služeći misu. Prikazan je odjeven u kazulu i roketu, sklopljenih ruku, pokleknuo ispred oltara, dok ga s leđa pridržava akolit. Prema legendi, njegov posljednji trenutci na zemlji bili su olakšani nebeskom vizijom. Ta je vizija u našem slučaju poprimila lik Bogorodice koja, okružena

anđelima, razmata Dijete položeno na oblake. Riječ je ovdje, naravno, o prizoru deriviranom iz Poklonstva pastira koji naglašava Isusovu božansku prirodu i koji se tijekom 17. i 18. stoljeća počeo samostalno prikazivati. Postoje njegove brojne i slavne obrade, od kojih su među najpoznatijima one Carla Maratte (Camerano, 1625. – Rim, 1713.). Na njima je Bogorodica prikazana kako elegantno kretnjom odmata Dijete promatrajući ga s ljubavlju i tugom, nagovješćujući time njegovu žrtvu za čovječanstvo.

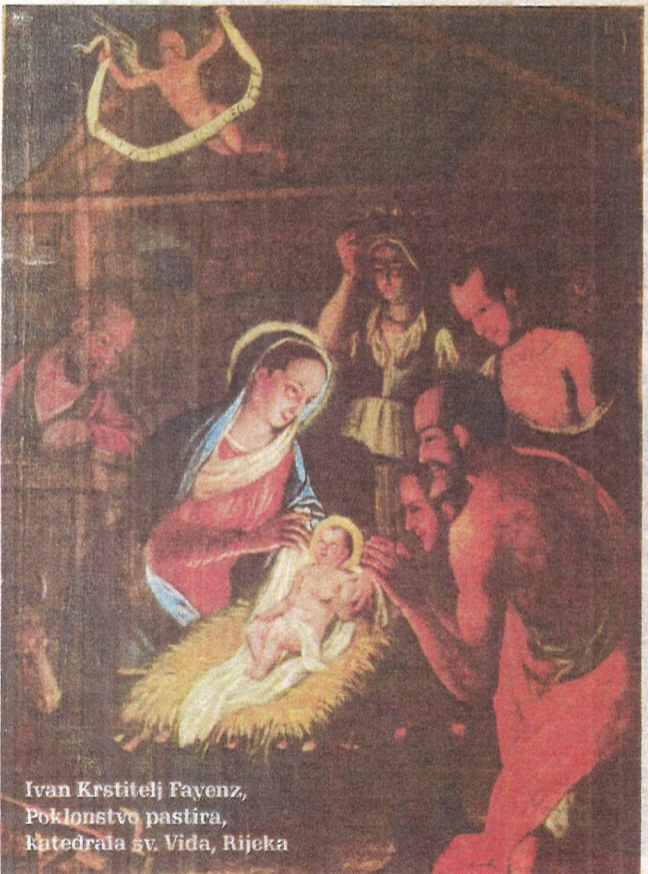
Slavni venecijanski slikari

* Molim vas, uputite nas na neka od izuzetnih umjetničkih djela te tematike u venecijanskom slikarstvu.

– Ovom su se temom bavili brojni slavni venecijanski slikari od 14. do 19. stoljeća, poput Cime da Conegliana (Conegliano, 1459. – 1517.), Tintoretta (Venecija, 1519. – 1594.), Paola Veronesea (Verona, 1528. – Venecija, 1588.) ili Antonia Balestre (Verona, 1666. – 1740.), no za ovu bih prigodu izdvojila jednu sliku koja je svoju dugo izostalu valorizaciju dobila baš ove godine. Riječ je o Poklonstvu kraljeva Giuseppea Diamantini (Fossombrone, 1623. – 1705.) koja se nalazi u jednoj od najljepših venecijanskih crkva – San Moisè. Ovaj je slikar markizanskog porijekla gotovo čitavu karijeru proveo u Veneciji, a ove godine je u njegovu rodnom gradu održana velika izložba posvećena njegovu opusu. Kako sam i ja ranije pisala o njegovim djelima, bila sam uključena u znanstveni odbor projekta te sam napisala poglavlje kataloga posvećeno odnosu ovog slikara prema venecijanskoj slikarskoj tradiciji.

Nepoznati furlanski (?) slikar, Poklonstvo pastira, Poreč

Ivan Krstitelj Fayenz, Poklonstvo pastira, Katedrala sv. Vida, Rijeka

Prostor Istre i Kvarnera

– Na području Istre i kvarnerskih otoka nije sačuvano puno slikanih prikaza Poklonstva kraljeva, a prikazi Poklonstva pastira su još rjeđi. Mislim, dako, na štafelajno slikarstvo, odnosno slike na drvu ili platnu, načinjene temperom ili uljem, odnosno slikarstvo koje možemo datirati od 14. do 19. stoljeća. Razlog tome valja tražiti u činjenici da je rođenje Kristovo narativna scena i nije bila najprikladnija za oltarne pale koje zahtijevaju ikončan prikaz, najčešće svetu konverzaciju. Riječ je, naime, o simetričnoj, uravnoteženoj slici jedne svete osobe, najčešće Bogorodice, na prijestolju, okružene svecima. Pozadinu ovakvog prizora može činiti interijer kapele, pejzaž ili otvoreni trijem ili slična arhitektonska konstrukcija. Od prikaza Poklonstva kraljeva na istarskom poluotoku bih izdvojila dvije slike

manjeg formata iz koparskog Pokrajinskog muzeja. Njihovi su autori Francesco Pittoni (oko 1654. – nakon 1728.) i Antonio Paroli (Gorizia, 1688. – 1768.). Zanimljivo je da su oba ova slikara furlanskog porijekla jedno vrijeme djelovala u Veneciji, no brojna su svoja djela ostavili na području današnje Slovenije i Istre. Jedno zanimljivo platno iste tematike se čuva i u franjevačkoj zbirci u Piranu, a njegov je autor vjerojatno jedan vrlo zanimljiv venecijanski slikar flamanskih korijena, Angelo De Coster (Venecija, 1680. – 1736.) koji je baš ondje, u župnoj crkvi sv. Jurja, ostavio svoja najznačajnija djela. U Poreču se, međutim, čuva jedno izuzetno zanimljivo Poklonstvo pastira nepoznatog slikara iz kruga najvećeg furlanskog majstora 17. stoljeća, Antonia Carnea (Concordia Sagittaria, 1637. – Portogruaro, 1692.).